Archetype

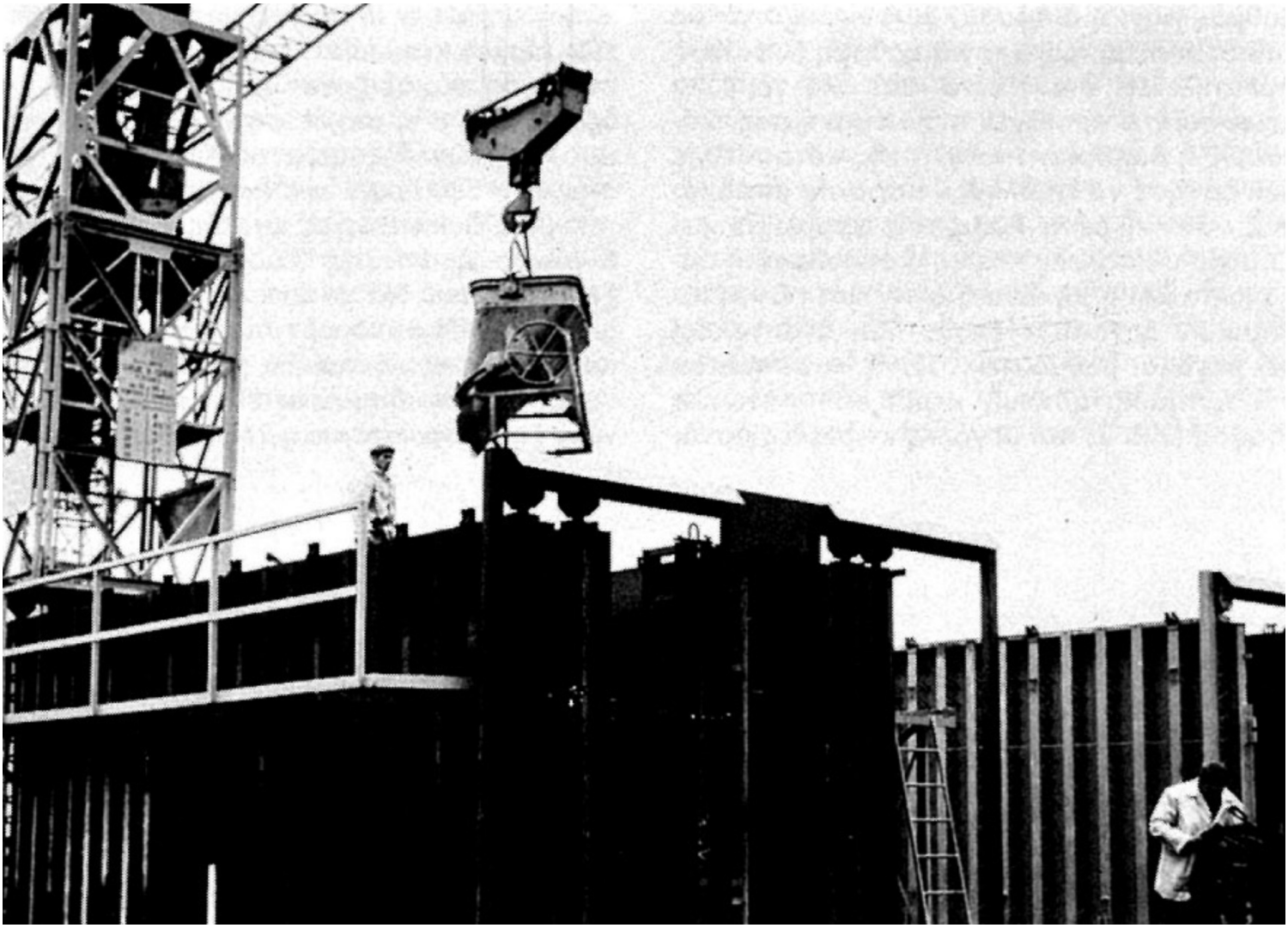

Ο αρχιτέκτων και η βιομηχανοποίηση της κατασκευής

Σάββας Κονταράτος - 13/05/2020

«Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1967-2013»

«Οι κορυφαίοι της σύγχρονης αρχιτεκτονικής αφιερώθηκαν περισσότερο στη δημιουργία καθαρών και μάλλον αφηρημένων μορφών, παρά στη λύση του ανθρώπινου περιβάλλοντος κάτω από τις νέες συνθήκες της βιομηχανικής εποχής».

«Το γεγονός ακριβώς ότι η μόνη θετική μέχρι τώρα απάντηση των αρχιτεκτόνων στην πρόκληση της τεχνικής προόδου είναι η φυγή σε έναν καινούριο, "οραματικό" φορμαλισμό, δείχνει πολύ καλά τη μεγάλη κρίση που διέρχεται το επάγγελμα».

Το άρθρο του Σάββα Κονταράτου που αναδημοσιεύεται παρακάτω με την πρωτότυπη σελιδοποίηση (και

βέβαια με το πολυτονικό σύστημα, μια «εκκεντρικότητα» που τα «Αρχιτεκτονικά Θέματα» διατήρησαν μέχρι τέλους), αποτελεί την πρώτη συνεργασία του αρχιτέκτονα με το περιοδικό τού στενού του φίλου Ορέστη Δουμάνη. Η παρουσία του Κονταράτου στα αρχιτεκτονικά πράγματα της χώρας είχε γίνει αισθητή αμέσως μετά την αποφοίτησή του από το ΕΜΠ, με τη συμμετοχή στην «επική» εκείνη ομάδα ανοικοδόμησης της Σαντορίνης υπό τον Κώστα Δεκαβάλλα, το 1956. Η νεανική πορεία του, ωστόσο, θα σφραγιζόταν και από άλλες «εκλεκτικές συγγένειες», όπως εκείνη με τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη, του οποίου υπήρξε στενός συνεργάτης στη δεκαετία του 1960, ως προϊστάμενος μάλιστα Κτιριακών Μελετών του ομώνυμου Γραφείου. Θα παρακολουθούσε επίσης, στη Γαλλία, μεταπτυχιακά μαθήματα για σύγχρονες μεθόδους κατασκευής, ενώ το 1970 θα άνοιγε στην Αθήνα το δικό του γραφείο. Τα παραπάνω είναι χρήσιμα για να αντιληφθεί κανείς καλύτερα την επιλογή του θέματος και τον τρόπο ανάπτυξής του στο άρθρο των «Αρχιτεκτονικών Θεμάτων».

Το κείμενο του Κονταράτου είναι απότοκο της θετικιστικής κουλτούρας των Σίξτις και των επιστημολογικών και τεχνολογικών επιτυχιών της. Αναφέρεται σε ζητήματα βιομηχανοποίησης της κατασκευής, την οποία -με ίσως υπερβολική αισιοδοξία- θεωρεί ως ολοκληρωμένη κατάκτηση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής. Παράλληλα, και υπό το κλίμα υπερτεχνολογικών επιτευγμάτων όπως η απόβαση στη Σελήνη έναν χρόνο πριν τη δημοσίευση του άρθρου, υπεραμύνεται των «επιστημονικών» διαδικασιών παραγωγής της αρχιτεκτονικής, σε μια εποχή που κατέγραφε την ορμητική διάδοση ανάλογων προσεγγίσεων: αρκούν οι αναφορές στα βιβλία του Christopher Alexander, για παράδειγμα τα πασίγνωστα και με ιδιαίτερη επιρροή εκείνη την εποχή *Notes on the Synthesis of Form* (1964) και *A Pattern Language* (1968). Ο Κονταράτος, ωστόσο, δεν στοχεύει ακριβώς στην εξύμνηση του παροξυστικού τεχνολογισμού της δεκαετίας του 1960: το άρθρο του θίγει ζητήματα με διαχρονική σημασία, που απασχολούν και σήμερα την αρχιτεκτονική κοινότητα.

Αποτιμά ως ανεπαρκείς τις «εμπειρικές και διαισθητικές μεθόδους» των αρχιτεκτόνων της εποχής του, ενώ ασκεί εμμέσως κριτική στον «νεωτεριστικό φορμαλισμό» (προφανώς του μοντέρνου) που δεν φάνηκε αντάξιος των προσδοκιών απέναντι στον «ρομαντικό φορμαλισμό» της προμοντέρνας αρχιτεκτονικής. Η κριτική του -όπως διατυπώνεται στο πρώτο παράθεμα, εδώ παραπάνω- για την αδυναμία εξεύρεσης «λύσεων του ανθρώπινου περιβάλλοντος κάτω από τις συνθήκες της βιομηχανικής εποχής» βρίσκεται, παρόλα αυτά, στον ουμανιστικό απόηχο της κουλτούρας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής: υπεραμύνεται, όπως και άλλοι αρχιτέκτονες της γενιάς του διεθνώς, της διαμόρφωσης του ευρύτερου κοινόχρηστου περιβάλλοντος και αντίστοιχα της ποιότητας των ανθρώπινων σχέσεων, αναφορικά και σε διάλογο με βιώσιμα κελύφη, αρθρώσεις συσχετισμών και χωρικές αξίες. Και τούτο, σε αντίθεση με τον φορμαλισμό των «αφηρημένων μορφών» και των καινοφανών πλαστικών κατακτήσεων των μεμονωμένων αρχιτεκτονικών κατασκευών τότε, και πολύ περισσότερο σήμερα. Προβαίνει, τέλος, σε μια προφητική διαπίστωση για την ανάγκη μιας νέας, «μεσαιωνικού τύπου» και βαθμού συνεργατικότητας σχεδιαστικής παραγωγής, όπως, σύμφωνα με μερικούς ερευνητές, φαίνεται να συμβαίνει και στη σημερινή νέα φάση τεχνολογικής επανάστασης, με την «ψηφιακή» παραγωγή του αρχιτεκτονικού έργου (βλ. προσεχή δημοσίευση στο Archetype για την «Αρχιτεκτονική στην ψηφιακή εποχή»). Ο Κονταράτος, με τα παραδειγματικά ελληνικά του, επωφελείται της ανάλυσης μιας «μελέτης περίπτωσης» (τη βιομηχανοποίηση της κατασκευής), για να μετακινηθεί ευχερώς στην αδρή σκιαγράφηση της σύγχρονης φαινομενολογίας του αρχιτεκτονικού γεγονότος. Καταγράφει το πνεύμα της εποχής και ταυτόχρονα τις παραμέτρους μιας υπαρξιακής κρίσης, που συνιστά πλέον δομικό στοιχείο της δουλειάς τού αρχιτέκτονα στην εποχή τής ύστερης νεωτερικότητας.

Ανδρέας Γιακουμακάτος

Σάββας Κονταράτος, «Ο αρχιτέκτων και η βιομηχανοποίηση της κατασκευής», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 4/1970, σ. 20-24

Ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς

τοῦ ἀρχιτέκτονος Σ. Κονταράτου

Ὅλα τὰ ἐκρηκτικὰ φαινόμενα ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχή μας—ἡ δημογραφικὴ αὔξηση, ἡ ἀστικοποίηση, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, ἡ ραγδαία διόγκωση καὶ διάδοση τῶν πληροφοριῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ παρεπόμενες διαρθρωτικὲς ἀλλαγὲς στὸ κοινωνικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο, δὲν εἶναι παρὰ ἀποτελέσματα τῆς εἰσαγωγῆς στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς ἑνὸς καινούργιου συντελεστή, ἄγνωστου στὴν κλασικὴ πολιτικὴ οἰκονομία: τῆς τεχνικῆς προόδου. Ἡ τεχνικὴ ἀποτελεῖ βέβαια ἕνα φαινόμενο παλαιὸ ὅσο καὶ ὁ homo faber, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ μόνον ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ιη΄ αἰώνα, ἔπειτα δηλαδὴ ἀπὸ τὴ λεγόμενη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀπόκτησε διαστάσεις ἱκανὲς νὰ μεταβάλουν ριζικὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας καὶ νὰ δημιουργήσουν ἔτσι τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ δυναμικὴ ἀνάπτυξη σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Σὲ διάστημα ἕξι μόλις γενεῶν ἡ πρόοδος, ἰδιαίτερα στὴν παραγωγὴ βιομηχανικῶν ἀγαθῶν, ὑπῆρξε τόσο θεαματική, ὥστε σήμερα στὶς περισσότερες ἀναπτυγμένες χῶρες ἡ οἰκονομία τῆς σπανιότητας μετασχηματίζεται ἤδη σὲ μιὰ οἰκονομία τῆς ἀφθονίας καὶ τὸ πρόβλημα μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν αὔξηση τῆς παραγωγῆς στὴν αὔξηση τῆς κατανάλωσης. Ὡστόσο καὶ σ' αὐτὲς ἀκόμη τὶς χῶρες ἕνα ζωτικότατο γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀγαθὸ ἔχει λίγο-πολὺ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἐντατικὴ βιομηχανοποίηση, ποὺ θὰ τὸ ὁδηγοῦσε σὲ μιὰν ἐπάρκεια προσφορᾶς. Τὸ ἀγαθὸ αὐτὸ εἶναι τὸ κτίριο, καὶ εἰδικότερα τὸ κτίριο-κατοικία. Γιὰ τὴν κατασκευή του, ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ μηχανοκίνητα μέσα μεταφορᾶς καὶ ὁρισμένα βιομηχανοποιημένα εἴδη ἐξοπλισμοῦ, χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη τεχνικὲς ποὺ βασικὰ πολὺ λίγο διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες καὶ τῶν πιὸ μακρινῶν προγόνων μας. Ἀποτέλεσμα: «μιὰ παραγωγὴ ἀνεπαρκὴς σὲ ποσότητα, χαμηλὴ σὲ ποιότητα, καὶ μὲ κόστος ἀπαγορευτικό»[1].

Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ τῆς οἰκοδομικῆς βιομηχανίας, κάπως παράδοξη ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἄλλοτε στὸν τομέα ἀκριβῶς τῆς κτιριακῆς κατασκευῆς ἦταν ποὺ κάθε ἐποχὴ ἔδινε τὸ μέτρο τῶν τεχνικῶν της ἐπιτεύξεων, δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀνεξήγητη. Κατ' ἀρχήν, τὸ κτίριο εἶναι ἕνα προϊὸν σύνθετο σὲ κατασκευὴ καὶ σὲ λειτουργία, ὀγκῶδες καὶ κυρίως ἀκίνητο, δεμένο μὲ τὸ ἔδαφος καὶ μὲ τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία. Ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι σὲ μικρὸ βαθμὸ ἐπιδεκτικὸ τυποποίησης καὶ μαζικῆς παραγωγῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι ἀγαθὸ ἐξαιρετικὰ δαπανηρὸ καὶ μακροπρόθεσμης ἀπόσβεσης. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ καταναλωτὴς εὔκολα παραιτεῖται, π.χ., ἀπὸ τὴν ἀπόκτηση μιᾶς ἱκανοποιητικῆς στέγης, ποὺ προϋποθέτει μιὰ σοβαρὴ ἀποταμίευση, καὶ τρέπεται σὲ ἄλλα ἀγαθά, λιγότερο ἴσως ἀναγκαῖα ἀλλὰ ποὺ ἡ ἀπόλαυσή τους εἶναι πολὺ πιὸ ἄμεση. Ἡ περίπτωση τῆς οἰκογένειας πού, ἐνῶ διαθέτει ἤδη αὐτοκίνητο καὶ δέκτη τηλεόρασης, ἀρκεῖται σὲ μιὰ κατοικία ἐλάχιστα εὐπρεπῆ, δὲν εἶναι σπάνια. Εἰδικὰ μάλιστα στὸ θέμα τῆς κατοικίας οἱ ἀπαιτήσεις εἶναι σήμερα ἀρκετὰ ἐλαστικότερες, παρὰ τὴν αὔξησή τους μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ φυσικὴ καὶ κοινωνικὴ κινητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἔχουν περιορίσει σημαντικὰ τὸ χρονικὸ βελῆνεκὲς τῆς οἰκογενειακῆς στέγης, ἐνῶ παράλληλα ἡ δημιουργία κέντρων μαζικῆς ἀναψυχῆς τῆς ἔχει ἀφαιρέσει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἀλλοτινὲς λειτουργίες της.

Ἂν ὑπάρχουν ἐξηγήσεις, δὲν ὑπάρχουν ὡστόσο καὶ δικαιολογίες γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ ἕναν αἰώνα οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ πρωτοφανῶν κατακτήσεων ὁ ἄνθρωπος τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, κορεσμένος ἤδη στὶς περισσότερες ὑλικὲς ἀνάγκες του, ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ ἄλλοτε σὲ παμπάλαια κτίρια κληροδοτημένα ἀπὸ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ καὶ ἄλλοτε σὲ καινούργια κακέκτυπά τους, καταδικάζοντας σύγχρονα τοὺς ἀπόκληρους ἀδελφούς του στὴν ἀθλιότητα τῶν slums καὶ τῶν παραγκουπόλεων. Τίποτε πράγματι δὲν μᾶς πείθει ὅτι ἡ κατοικία ἔπαψε νὰ ἀντιπροσωπεύει τὴν πιὸ βασική, μετὰ τὴν τροφή, ἀνάγκη γιὰ τὸ βιολογικὸ καὶ τὸν κοινωνικὸ ἄνθρωπο. Ἴσως ὁ ρόλος της νὰ ἔχει μεταβληθεῖ σημαντικά, ἴσως νὰ πρέπει νὰ ἀναθεωρήσουμε πολλὲς ἀπὸ τὶς ἰδέες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ λειτουργία, τὴ δομὴ καὶ τὴ μορφή της, ἀλλὰ τίποτε δὲν μᾶς ὁδηγεῖ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἄλλαξε ἢ ὅτι θὰ ἀλλάξει ὁ βασικὸς προορισμός της καὶ ἡ σημασία της. Ἀντίθετα, ἔχουμε κάθε λόγο νὰ πιστεύουμε ὅτι θὰ παραμείνει τὸ ἀπαραίτητο κέλυφος γιὰ τὶς θεμελιακὲς λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀτομικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ζωή του καί, συνακόλουθα, τὸ βασικὸ κύτταρο κάθε ἀνθρώπινου περιβάλλοντος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σημερινὴ κρίση τῆς κατοικίας, κρίση ποὺ δὲν ἔχουμε ἀκόμη βρεῖ τὸν τρόπο νὰ ἀντιμετωπίσουμε ριζικά, δημιουργεῖ τὶς πιὸ τραγικὲς προοπτικὲς γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ κρίση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἕνα σχετικὰ πρόσφατο φαινόμενο. Εἶναι βασικὰ ἐπακόλουθο τῆς συρροῆς τῶν μαζῶν στὰ μεγάλα ἀστι-

The architect and the industrialisation of building

by S. Kontaratos, architect

The dynamic development initiated by the emergence of technological progress as a new factor within the production process has been so rapid in its effects, and especially in the profusion of so-called industrial goods, that in many countries the economy of scarcity is already being replaced by an economy of affluence. However, even in these countries, one of the most vital goods has more or less evaded intensive industrialisation, so that its production is still constrained to limited supply, poor quality and prohibitive cost. This good is the building and, particularly, the dwelling-building.

The present lag in the building industry, so astonishing when one considers that in the past this sector was in the forefront of technical achievement, is not difficult to explain. A building is complex as to function and construction, tied to the ground and to land ownership, and thus does not easily lend itself to standardisation and mass production. On the other hand, it is so costly that it is usually passed over in consumer priority for other less vital, but more easily obtainable goods. The case of a family living in a somewhat neglected house but possessing a car and a TV set is not unusual. Moreover, such phenomena of our times as physical and social mobility and the development of mass recreation centres are undoubtedly contributing to the lack of interest in the family house. There is no justification, however, for the fact that, in an era of economic growth and striking achievements, man, almost satiated in his material needs, continues to live in buildings either inherited from or reminiscent of the pre-industrial period, not to mention the horror of the slums and the "bidonvilles".

The problem, created during the industrial revolution by the accumulation of the masses into large urban centres, and becoming even more acute with the two World Wars, first appeared under its quantitative aspect. The deficit in dwellings was enormous and, because of continuous urbanisation, conventional means could not keep pace with the demand. Clearly, there was only one solution: the industrialisation of construction. Despite strong opposition, today, in the more developed countries, a high percentage of dwelling units is industrially produced, while conventional building has also been forced to adopt more rational and technically advanced methods.

Industrialised building construction, however, is still lagging as compared to other industrial sectors. New methods, such as the prefabrication of large building elements, are often combined with the use of traditional materials such as concrete or brick. On the other hand, the whole organisation of production and marketing remains bound to limited and closed series, and this means that the building industry is still unable to carry out large-scale research work, to test new ideas and to adopt more advanced methods of production and management. But the most obvious failure of the contemporary building industry is in the domain of architectural expression, and the responsibility of the architects themselves in this respect is not small.

κὰ κέντρα μετὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Πρώτη φορὰ τότε δημιουργήθηκαν γιὰ τόσο πολλοὺς συνθῆκες ζωῆς τόσο ἀπάνθρωπες, ἀλλὰ καὶ πρώτη φορὰ οἱ ἀδικημένοι ἀπόκτησαν συνείδηση τῆς μοίρας τους. Τὸ πρόβλημα ἤρθαν νὰ ὀξύνουν στὸν αἰώνα μας οἱ δυὸ μεγάλοι πόλεμοι, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ φέρουν ταυτόχρονα στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος ὄχι μόνο μερικῶν οὐτοπιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἰδιαίτερα μετὰ τὸ δεύτερο πόλεμο, ἡ παροχὴ στέγης στὶς οἰκονομικὰ ἀσθενέστερες τάξεις ἀποτέλεσε ἕναν ἀπὸ τοὺς κυριότερους στόχους τῶν κυβερνητικῶν προγραμμάτων, ἀκόμη καὶ σὲ χῶρες μὲ λίγο-πολὺ φιλελεύθερο οἰκονομικὸ καθεστώς.

Τὸ πρόβλημα ἐμφανίστηκε κατ' ἀρχὴν σὰν πρόβλημα καθαρὰ ποσοτικό. Οἱ στεγαστικὲς ἀνάγκες ἦταν τεράστιες. Ἡ λύση γιὰ τὰ πιὸ φωτισμένα μυαλὰ ἦταν μιὰ καὶ μόνη: ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς, ἡ ἐφαρμογὴ δηλαδὴ καὶ στὴν οἰκοδομικὴ τῶν μεθόδων αὐξημένης παραγωγικότητας ποὺ εἶχαν ἤδη ὁδηγήσει σὲ θεαματικὲς ἐπιτυχίες ὅλους τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς ἀποτέλεσε ὡστόσο γιὰ τοὺς πολλοὺς ἕνα σύνθημα φορτισμένο περισσότερο μὲ συγκινησιακὴ δύναμη παρὰ μὲ λογικὸ βάθος. Ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στοὺς εἰδικοὺς προκάλεσε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ βίαιες ἀντιδράσεις καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀκράτητους ἐνθουσιασμούς. Μερικοὶ ὀνειρεύονταν ἤδη τὴν κατοικία-μηχανὴ καὶ τὴν πόλη-μηχανὴ τοῦ μέλλοντος. Ἄλλοι, οἱ περισσότεροι, ἔδειξαν ἱερὴ ἀγανάκτηση στὴν ἰδέα ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ μηχανοποιηθεῖ ἡ ὑψηλὴ τέχνη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ νὰ παραχθεῖ μαζικὰ ἡ ἀνθρώπινη κατοικία, ξεχνώντας ὡστόσο τὶς οἰκογένειες ποὺ σάπιζαν στὶς τρῶγλες καὶ τὰ ἀριστουργήματα κακογουστιᾶς ποὺ φύτρωναν καθημερινὰ στὶς πόλεις, κτισμένα σύμφωνα μὲ τὶς πιὸ ἀξιοσέβαστες παραδόσεις. Λίγοι, πολὺ λίγοι στὴν ἀρχὴ—καὶ ἐννοοῦμε στὰ τελευταῖα προπολεμικὰ καὶ στὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια—κατανόησαν τὸ πρόβλημα στὴν οὐσία του καὶ εἶδαν στὴ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς μιὰ καινούργια μεθοδολογία οἰκοδόμησης, ποὺ θὰ μποροῦσε:

α) νὰ αὐξήσει τὸ ρυθμὸ παραγωγῆς ὥστε νὰ καλυφθοῦν σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα, τόσο τὸ ὑφιστάμενο ἔλλειμμα, ὅσο καὶ ἡ νέα ζήτηση,

β) νὰ μειώσει τὴν ἀπαιτούμενη γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐργασία, ἰδιαίτερα τὴν εἰδικευμένη, ποὺ στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες γινόταν ὅλο καὶ σπανιότερη καί, κατὰ συνέπειαν ὅλο καὶ πιὸ ἀκριβοπληρωμένη,

γ) νὰ μειώσει γενικὰ τὸ κόστος τῆς κατασκευῆς καὶ σύγχρονα νὰ ἀνεβάσει τὴν ποιότητά της,

δ) νὰ ἀπαλλάξει σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὴν κατασκευὴ ἀπὸ τὶς δυσχέρειες καὶ τὰ ἀπρόοπτα τῆς ἐργασίας στὸ ὕπαιθρο,

ε) νὰ πετύχει μιὰ ταχύτερη ἀπόδοση τῶν κεφαλαίων.

Τὸ πρόβλημα πράγματι συνοψιζόταν στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκατασταθεῖ μιὰ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν οἰκοδομικὴ καὶ στὶς ἄλλες δραστηριότητες τοῦ δευτερογενοῦς τομέα ποὺ εἶχαν ἤδη βιομηχανοποιηθεῖ σὲ μεγάλο βαθμό, γιατὶ ἡ διαφορά, ἂν συνεχιζόταν θὰ καθιστοῦσε μοιραῖα τὴν οἰκοδομὴ ἕνα εἶδος πολυτελείας, ὅπως εἶναι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα χειροποίητα προϊόντα στὴν ἐποχή μας. Εὐτυχῶς ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς δὲν ἄργησε νὰ ἐπιβληθεῖ, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις, σὰν ἡ μόνη λύση τοῦ προβλήματος. Σήμερα σὲ πολλὲς χῶρες ἡ ὀρθολογικὴ ὀργάνωση καὶ ἡ μηχανικὴ ἐκτέλεση τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἔχουν ἤδη ἀναπτυχθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ (εἰκ. 1), ἡ τυποποίηση καὶ ἡ προκατασκευὴ κερδίζουν συνεχῶς ἔδαφος (εἰκ. 2) καὶ μεγάλες κτιριακὲς μονάδες ἀνεγείρονται μέσα σὲ λίγες μέρες (εἰκ. 3).

Ἂν ὅμως ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς ἐμφανίζεται ἤδη σὰν μιὰ ὁριστικὴ κατάκτηση τῆς ἐποχῆς μας, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι μιὰ ὑπόθεση τελειωμένη. Τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἔχει φτάσει ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξη στὸν τομέα τῆς οἰκοδομικῆς εἶναι ἀκόμη χαμηλὸ σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἄλλες βιομηχανίες. Νέες μέθοδοι, ὅπως ἡ προκατασκευὴ μεγάλων τελειωμένων στοιχείων, συνδυάζονται τὶς περισσότερες φορὲς μὲ τὴ χρήση παλαιῶν ὑλικῶν, ὅπως τὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα ἢ τὸ τοῦβλο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ὅλη ὀργάνωση παραγωγῆς καὶ διάθεσης τοῦ προϊόντος παραμένει δέσμια περιορισμένων καὶ κλειστῶν σειρῶν, μὲ ἐπακόλουθο τὴν ἀδυναμία τῆς οἰκοδομικῆς βιομηχανίας νὰ προχωρήσει σὲ ἔρευνες, σὲ δοκιμὲς νέων ἰδεῶν, ἢ στὴν υἱοθέτηση περισσότερο ἐξελιγμένων μεθόδων. Ἐκεῖ ὅμως ποὺ ἡ βιομηχανοποιημένη κατασκευὴ ἔχει σημειώσει τὴ μεγαλύτερη ἀποτυχία εἶναι στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔκφρασης, καὶ σ' αὐτὸ ἡ εὐθύνη τῶν ἀρχιτεκτόνων δὲν εἶναι μικρή.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης ὁ ἀρχιτέκτονας ἀποξενώθηκε σιγά-σιγὰ ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ πρακτική, γιὰ νὰ ἀπομείνει καθαρὸς καλλιτέχνης. Ἡ μεταβολὴ ὁλοκληρώθηκε τὸν ιθ' αἰώνα μὲ τὴ δημιουργία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν, ὅπου ἡ ἐκπαίδευση περιοριζόταν στὴν ἀπόκτηση μιᾶς δεξιότητας στὴ σχεδίαση καὶ στὸ συνδυασμὸ μορφῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παράδοσης ποὺ δὲν εἶχαν πιὰ καμιὰ σχέση μὲ τὶς τεχνικὲς δυνατότητες καὶ τὶς πραγματικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς. Καὶ δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι τελικὰ ὄχι οἱ ἀρχιτέκτονες, ἀλλὰ οἱ ἄλλοι συγκληρονόμοι τῶν παλαιῶν πρωτομαστόρων, οἱ μηχανικοί, τόλμησαν πρῶτοι νὰ χρησιμοποιήσουν μὲ εἰλικρίνεια τὶς καινούργιες τότε τεχνικὲς τῆς μεταλλικῆς κα-

Starting with the Renaissance, the architect has gradually become alienated from the concrete realities of construction, eventually becoming a pure artist. This alienation was consummated in the 19th century with the creation of the Schools of Architecture, where education was focused on the ability to draw and to combine traditional forms which had nothing to do with the real needs and the technical possibilities of the times. Even the architectural revolution of our century, inspite of slogans such as rationalism and functionalism, resulted in a mere renewal of forms. Romantic formalism ceded its place to a modernistic one. Indeed, the great masters of modern architecture applied themselves to the creation of pure and abstract forms rather than to the solution of the problems of the human habitat in the new context of our industrial era. Among these problems the most acute was precisely that of the great number to be served.

Architectural activity in the widest sense of the term has always been more important in quantity, and sometimes in quality, than the output of the official architects, who were more or less preoccupied with buildings dedicated to God, to rulers or to a privileged minority. Ordinary men, could well dispense with the architects' services and built their homes either with their own hands or by having recourse to the skill of the practical mason. It is only in our times that housing for the common man has become a matter of concern for the school-trained architects. But even in those countries where the profession is well established, their intervention remains limited, sporadic and ineffective. The reasons are only too well known. In most countries, housing is still a private affair and thus takes the form either of uncontrolled construction by the homeless or of profit-oriented businesses. Even when the responsibility is assumed by public authorities and the rights of the architect are formally recognised, the situation is not much better; because, precisely in the countries where housing is promoted as a welfare operation, the industrialisation of building construction has already asserted itself and brought about a radical transformation in the production process, that has found the architects unprepared both scientifically and professionally.

Not only did the architects fail to contribute to the development of new building methods. They have not even managed to follow it. It is true that many, especially among the younger, accepted technological progress as inevitable and even as opening new possibilities for architecture. But instead of trying to face the imminent problems by actual means, they applied themselves to preparing projects for the next century, projects that, inspite of their interest, belong rather to the domain of science-fiction. Indeed, the mere fact that the only positive response of the architects to the technological challenge has up to now been an evasion into a new "visionary" formalism clearly shows the crisis the profession is currently undergoing.

The hard reality that architects are facing today in the more advanced countries—and that their colleagues in the less advanced countries will soon have to face—is that the methods of industrialised construction are owned and exploited by industrial firms and corporations of technicians not greatly enamored with architectural values. Their own role is very often limited either to the preparation of plans doomed to materialise in a distorted form or to the embellishment of a project already designed by others. But even in the rare cases where they are called upon

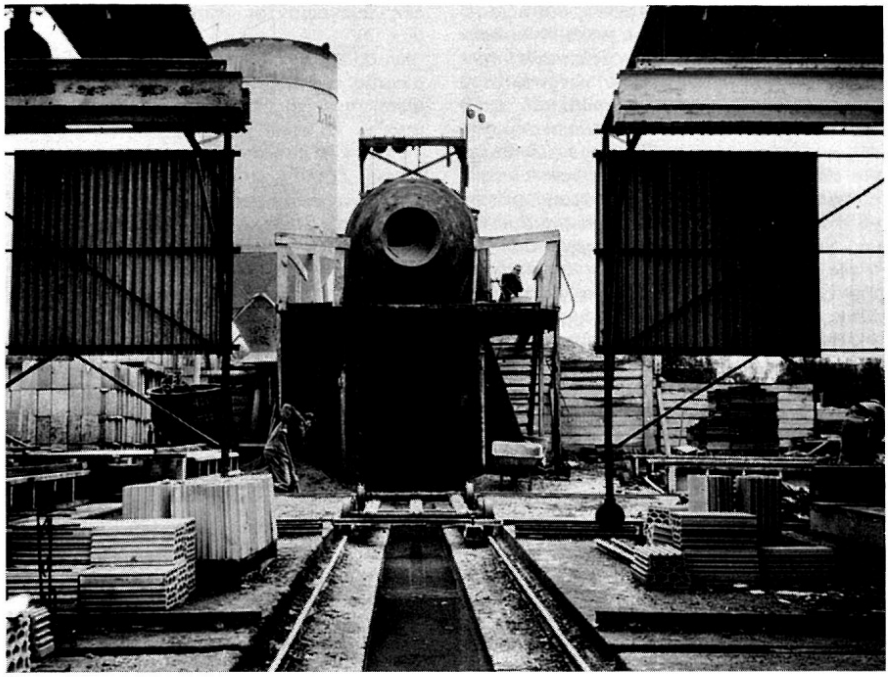

1

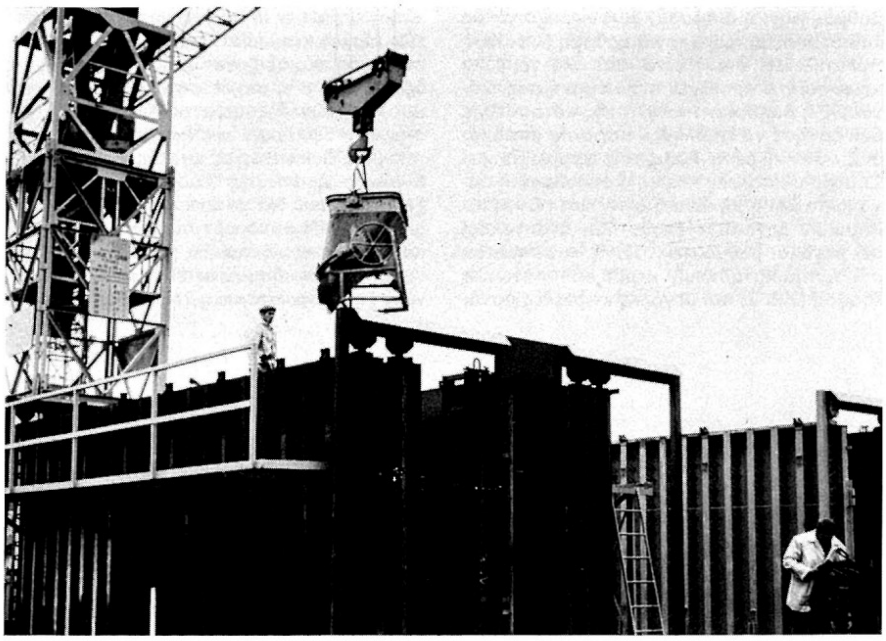

2

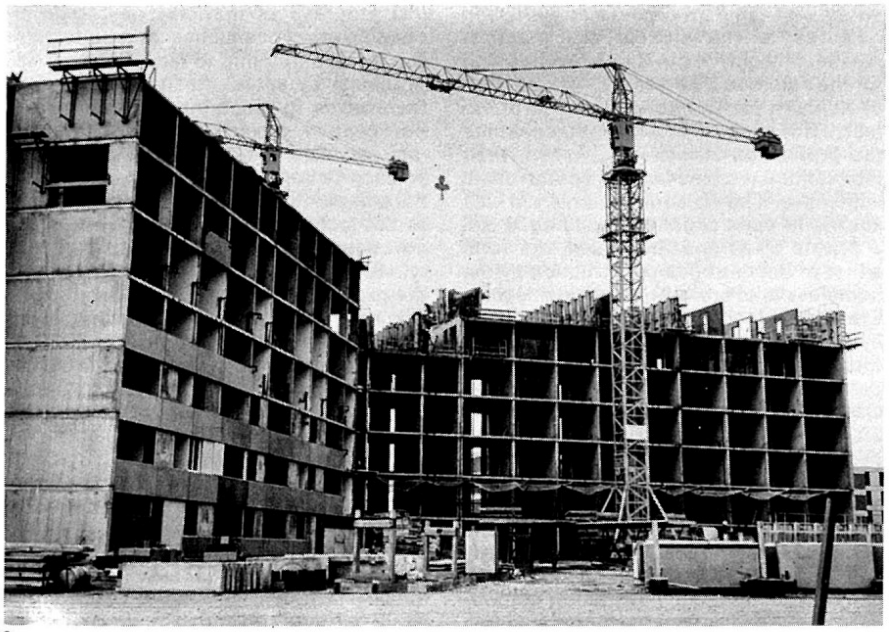

3

τασκευῆς καὶ τοῦ ὁπλισμένου σκυροδέματος, ἀνοίγοντας ἔτσι τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐπανάσταση ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας. Ἐντούτοις, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἐπανάσταση δὲν ἔφερε στὴν πραγματικότητα παρὰ μιὰν ἀνανέωση μορφῶν. Τὸ σύγχρονο ἀρχιτεκτονικὸ κίνημα, παρόλο ποὺ ἔκανε σημαία του τὸν ὀρθολογισμὸ καὶ τὴ λειτουργικότητα, δὲν μπόρεσε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ μορφοκρατία. Ὁ ρομαντικὸς φορμαλισμὸς ἔδωσε τὴ θέση του σὲ ἕνα νεωτεριστικὸ φορμαλισμό, καὶ οἱ κορυφαῖοι τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς ἀφιερώθηκαν περισσότερο στὴ δημιουργία καθαρῶν καὶ μᾶλλον ἀφηρημένων μορφῶν παρὰ στὴ λύση τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος κάτω ἀπὸ τὶς νέες συνθῆκες τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα, τὸ πρόβλημα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπηρετηθεῖ δὲν ἦταν ἀσφαλῶς τὸ μικρότερο.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δραστηριότητα, στὴν εὐρύτερη ἔννοιά της, στάθηκε πάντοτε πολὺ πιὸ σημαντικὴ σὲ ἔκταση, καὶ ὄχι σπάνια σὲ ποιότητα, ἀπὸ αὐτὸ ποὺ συνιστοῦσε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ στὴ στενή της ἔννοια, δηλαδὴ τὴν παραγωγὴ τῶν ἐπίσημα ἀναγνωρισμένων ἀρχιτεκτόνων. Οἱ τελευταῖοι

to work seriously for the design and the realisation of a project, the result of their efforts is very seldom satisfactory, because, as they are not familiar with the logic of the new methods and techniques of construction, they usually try to make the industrially produced building speak the language of conventional structures. It is true that this divorce of morphology from construction is not new in the history of architecture. It appears every time the architect is confronted with a new technique, only to disappear when this technique is artistically mastered. The only difference is that today techniques are more complex and are evolving so rapidly that the architect cannot familiarise himself with them as easily as in the past. Thus, even his collaboration with the other technicians and specialists becomes problematic, and it usually leads to mutual compromises that degrade both the artistic and the technical quality of the project.

The only solution for the reintegration of architecture and technology is that the architect abandon his ivory tower to claim

λίγο-πολὺ περιορίζονταν στὴ δημιουργία κτιρίων προορισμένων νὰ ἐξυπηρετήσουν ἢ νὰ δοξάσουν μιὰ θεότητα, ἕναν ἄρχοντα ἢ μιὰ προνομιοῦχο μειοψηφία. Οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, ὡστόσο, μποροῦσαν θαυμάσια νὰ ἀγνοοῦν τοὺς ἐπίσημους ἀρχιτέκτονες καὶ νὰ κτίζουν τὸ σπίτι τους στὰ μέτρα τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων τους, εἴτε μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια εἴτε προστρέχοντας στὴν πατροπαράδοτη τεχνικὴ σοφία ἑνὸς συναφιοῦ οἰκοδόμων καὶ μαστόρων. Δὲν εἶναι παρὰ στὴν ἐποχή μας ποὺ ἡ κατοικία τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, μὲ τὸ νὰ γίνει ἀντικείμενο ἐλέγχου καὶ συχνὰ μέριμνας ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους, ἔφτασε νὰ γίνει καὶ θέμα γιὰ τοὺς σπουδαγμένους ἀρχιτέκτονες, ἕνα θέμα μάλιστα ποὺ σὲ ἔκταση καὶ σημασία ξεπερνοῦσε ὅλα τὰ ἄλλα. Δυστυχῶς, ὅμως, μέχρι σήμερα οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν μπόρεσαν νὰ ἀναπτύξουν παρὰ ἐλάχιστη δράση σ' αὐτὸ τὸν τομέα. Ἡ ἐπέμβασή τους, ἀκόμη καὶ σὲ χῶρες ἀναπτυγμένες ὅπου τὸ ἐπάγγελμα εἶναι κατοχυρωμένο, παραμένει περιορισμένη σὲ ἔκταση, συνήθως σποραδικὴ καὶ ὄχι ὅσο θὰ ἔπρεπε ἀποτελεσματική. Οἱ λόγοι εἶναι γνωστοί. Στὶς περισσότερες χῶρες ἡ κατοικία ἀποτελεῖ σὲ μεγάλο ποσοστὸ ὑπόθεση ἰδιωτική, ποὺ παίρνει εἴτε τὴ μορφὴ τῆς

4

5

again his leading position within the cycle of the building production process. Perhaps this means that he will have to give up, to a certain extent, the formal independence that he now enjoys as a professional. Perhaps he should enter the building industry and claim key positions everywhere within it, from the research lab to the production plant, from the drawing board to the building site. And he will have to learn another language, which is not his own: the somewhat cryptic language of modern techniques of analysis, programming and decision-making. Some scientists and technicians who come from such new disciplines as systems analysis, operations research and information processing—the disciplines that sent man to the moon—are already affirming that they can solve the problems of the human habitat far more efficiently than the architect with his empirical and intuitive methods.

The challenge is great. And the response presupposes a revolutionary change in the education, mentality, methods and professional status of the architect. □

6

συνήθως ἀνεξέλεγκτης αὐτοστέγασης εἴτε τὴ μορφὴ τῆς κερδοσκοπικῆς ἐπιχείρησης. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἀρχιτέκτονα εἶναι ἀνύπαρκτη καὶ στὴ δεύτερη ἐξαιρετικὰ περιορισμένη. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἡ κατοικία ἔχει καταστεῖ ἀντικείμενο κρατικῆς μέριμνας ἡ κατάσταση δὲν εἶναι καλύτερη. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἀρχιτέκτονα, τυπικὰ τουλάχιστον, ἀναγνωρίζεται σὰν ἀναγκαία, στὴν οὐσία ὅμως γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο ἐπιφανειακή. Καὶ τοῦτο γιατὶ στὶς ἀναπτυγμένες ἀκριβῶς χῶρες, ὅπου κανεὶς θὰ περίμενε μιὰ δημιουργικὴ συνεργασία τῶν ἀρχιτεκτόνων μὲ τὴν πολιτεία, ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς ἔχει ἐπιφέρει ἕνα μετασχηματισμὸ τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας στὸν οἰκοδομικὸ τομέα ποὺ βρῆκε τὸν κλάδο ἀπροετοίμαστο ἐπιστημονικὰ καὶ ἐπαγγελματικά.

Οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν μπόρεσαν δυστυχῶς, ὄχι μόνο νὰ συμβάλλουν ἐνεργὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν νέων οἰκοδομικῶν μεθόδων, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ τὴν παρακολουθήσουν ὅσο θὰ ἔπρεπε. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, ἀνάμεσα στοὺς νεώτερους ἰδιαίτερα, βρέθηκαν πολλοὶ ποὺ δέχτηκαν τὴν τεχνολογικὴ ἐξέλιξη σὰν κάτι τὸ ἀναπόφευκτο, κι ἀκόμη σὰν κάτι ποὺ ἄνοιγε καινούργιες δυνατότητες στὴν ἀρχιτεκτονική. Ἀντὶ ὅμως νὰ προσπαθήσουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ ἐπιτακτικὰ προβλήματα τῆς σημερινῆς πραγματικότητας μὲ σημερινὰ μέσα, βάλθηκαν νὰ λύσουν ἀπὸ τώρα τὰ προβλήματα τοῦ ἑπόμενου αἰώνα προτείνοντας μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μιὰ πολεοδομία πού, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς ὅτι ἡ μόνη θετικὴ μέχρι τώρα ἀπάντηση τῶν ἀρχιτεκτόνων στὴν πρόκληση τῆς τεχνικῆς προόδου εἶναι ἡ φυγὴ σ' ἕναν καινούργιο «ὁραματικὸ» φορμαλισμὸ δείχνει πολὺ καλὰ τὴ μεγάλη κρίση ποὺ διέρχεται τὸ ἐπάγγελμα.

Ἡ σκληρὴ πραγματικότητα ποὺ ἀντιμετωπίζουν σήμερα οἱ ἀρχιτέκτονες στὶς ἐξελιγμένες χῶρες—καὶ ποὺ ἑπομένως θὰ ἀντιμετωπίσουν σὲ λίγα χρόνια καὶ οἱ συνάδελφοί τους στὶς λιγότερο ἐξελιγμένες—εἶναι ὅτι τὰ συστήματα βιομηχανικῆς κατασκευῆς βρίσκονται στὰ χέρια βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ μεγάλων τεχνικῶν γραφείων ποὺ κύριο μέλημά τους δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ποιότητα τοῦ ἔργου, ὅταν μάλιστα οὔτε τὸ κοινὸ οὔτε ἡ πολιτεία ἔχουν φτάσει στὸ σημεῖο νὰ τὴν ἀπαιτοῦν. Ὁ ρόλος τοῦ ἀρχιτέκτονα περιορίζεται συνήθως εἴτε στὴν ἐκπόνηση ἑνὸς σχεδίου πού, γιὰ νὰ πάρει σάρκα καὶ ὀστά, θὰ παραμορφωθεῖ ὥσπου νὰ γίνει κατασκευάσιμο μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἀναδόχου ἑταιρίας—ἄγνωστη στὸ μελετητὴ μέχρι τὴν κατακύρωση τῆς δημοπρασίας—εἴτε στὴν ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπέμβαση γιὰ τὸν ἐξωραϊσμὸ τῶν ὄψεων τῆς οἰκοδομῆς. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ἀρχιτέκτονας καλεῖται νὰ ἐργαστεῖ σοβαρὰ γιὰ τὴ σύλληψη καὶ πραγματοποίηση τοῦ ἔργου, σπάνια τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειάς του εἶναι ἱκανοποιητικό. Μήπως ἡ ἀποτυχία ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ ἀδυσώπητη λογικὴ τῶν βιομηχανικῶν μεθόδων καὶ συστημάτων, μὲ τὶς δουλεῖες ποὺ ἐπιβάλλει στὴν ὀργάνωση τῆς κάτοψης καὶ στὴν πλαστικὴ ἔκφραση τοῦ κτιρίου, ἀφαιρεῖ οὐσιαστικὰ κάθε δημιουργικὴ ἐλευθερία ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα; Δὲν τὸ πιστεύουμε. Ἀνάμεσα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ βούληση καὶ στὶς τεχνικὲς δεσμεύσεις δὲν ὑπάρχει ἀδιάλλακτη σύγκρουση, ἀλλὰ μιὰ διαλεκτικὴ ἀντίθεση ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴ βάση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας. Τὸ πιὸ τίμιο εἶναι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ ἀρχιτέκτονας εἶναι κατὰ κανόνα πολὺ λίγο ἐξοικειωμένος μὲ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῶν καινούργιων αὐτῶν μεθόδων καὶ συστημάτων κατασκευῆς. Γι' αὐτὸ κι οἱ προσπάθειές του καταλήγουν τόσο συχνὰ σὲ μιὰν αὐθαίρετη ἐκζήτηση (εἰκ. 4), σὲ μιὰ συμβατικὴ μετριότητα (εἰκ. 5) ἢ καὶ σὲ μιὰν ἀπαράδεκτη μίμηση παραδοσιακῶν κατασκευῶν (εἰκ. 6).

Τὸ φαινόμενο τῆς διάστασης ἀνάμεσα στὴ μορφολογία καὶ στὴν τεχνολογία δὲν εἶναι καινούργιο στὴν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Παρουσιάζεται κάθε φορὰ ποὺ ὁ ἀρχιτέκτονας ἀντιμετωπίζει μιὰ καινούργια τεχνική, γιὰ νὰ ἐξαφανιστεῖ μόλις ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἀφομοιωθεῖ καὶ κατακτηθεῖ καλλιτεχνικά. Ὡστόσο εἶναι δύσκολο νὰ ἐλπίσουμε ὅτι σήμερα, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ἡ ἐξοικείωση τοῦ ἀρχιτέκτονα μὲ τὶς καινούργιες μεθόδους καὶ ἡ ἄνθιση μιᾶς νέας ἀρχιτεκτονικῆς δὲν εἶναι παρὰ ζήτημα χρόνου. Γιατὶ σήμερα δὲν ὑπάρχει ἀκριβῶς ὁ χρόνος γιὰ τὴν ἀβίαστη ὡρίμανση ποὺ ἄλλοτε ὁδηγοῦσε, ἀργὰ μὰ σίγουρα, στὴν τελείωση τῶν μορφῶν. Μὲ τὴν ἐπιτάχυνση τῆς τεχνολογικῆς προόδου οἱ μέθοδοι κατασκευῆς ἐξελίσσονται τόσο γρήγορα καὶ τὰ προβλήματα ποὺ θέτουν εἶναι τόσο σύνθετα, ὥστε εἶναι ἀδύνατο στὸν ἀρχιτέκτονα νὰ ἐξοικειωθεῖ μαζί τους ὅσο παραμένει ἀμέτοχος σὲ κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν προώθησή τους. Μήπως ὅμως δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀπαραίτητη στὸ σημερινὸ ἀρχιτέκτονα αὐτὴ ἡ ἐξοικείωση; Μήπως ἡ συνεργασία του μὲ τοὺς ἄλλους τεχνικοὺς μπορεῖ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιτυχία στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων; Ἀσφαλῶς ἡ συνεργασία αὐτὴ εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλλὰ μόνο τότε μπορεῖ νὰ εἶναι γόνιμη, ὅταν ὁ ἀρχιτέκτονας εἶναι σὲ θέση νὰ κατευθύνει καὶ νὰ συντονίσει τὶς προσπάθειες τῶν ἄλλων τεχνικῶν, κι αὐτὸ προϋποθέτει ἀκριβῶς τὴν ἐξοικείωσή του μὲ τὴ γλώσσα καὶ τὶς μεθόδους τους. Ἀλλιῶς ἡ συνεργασία, ὅσο καλοπροαίρετη κι ἂν εἶναι, καταλήγει σὲ ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις ποὺ ὑποβιβάζουν καὶ τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ποιότητα τοῦ ἔργου.

Ἡ λύση στὸ πρόβλημα τῆς σημερινῆς διάστασης μεταξὺ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τεχνικῆς εἶναι μιὰ καὶ μόνη: νὰ ἐγκαταλείψει ὁ ἀρχιτέκτονας τὸν ἐλεφάντινο πύργο του καὶ νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἡγετικὴ θέση του μέσα στὸν κύκλο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας στὸν τομέα τῆς οἰκοδομῆς. Ἴσως γι' αὐτὸ νὰ χρειαστεῖ νὰ παραιτηθεῖ ὡς ἕνα σημεῖο ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἀνεξαρτησία ποὺ ἀπολαμβάνει σὰν ἐλεύθερος ἐπαγγελματίας. Ἴσως νὰ χρειαστεῖ νὰ εἰσχωρήσει μέσα στὴν οἰκοδομικὴ βιομηχανία καὶ νὰ διεκδικήσει θέσεις παντοῦ, στὸ ἐργαστήριο ἐρευνῶν καὶ στὸ ἐργοστάσιο παραγωγῆς, στὸ γραφεῖο μελετῶν καὶ στὸ ἐργοτάξιο. Θὰ πρέπει τότε νὰ μάθει καὶ μιὰν ἄλλη γλώσσα, ποὺ δὲν εἶναι ἡ δικιά του: τὴν ἀπόκρυφη γλώσσα τῆς σύγχρονης τεχνολογίας καὶ τῶν νέων ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἀνάλυσης, προγραμματισμοῦ καὶ λήψης ἀποφάσεων. Ἤδη, ἐπιστήμονες καὶ τεχνικοὶ ποὺ ἀνήκουν στοὺς καινούργιους κλάδους τῆς ἀνάλυσης συστημάτων, τῆς ἐπιχειρησιακῆς ἔρευνας, τῆς ἠλεκτρονικῆς ἐπεξεργασίας πληροφοριῶν—αὐτοὶ ἀκριβῶς ποὺ ἔστειλαν τὸν ἄνθρωπο στὸ φεγγάρι—πιστεύουν ὅτι μποροῦν νὰ λύσουν τὰ προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης κατοικίας καὶ τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος πολὺ ἀποτελεσματικότερα ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα μὲ τὶς ἐμπειρικὲς καὶ διαισθητικὲς μεθόδους του[2].

Ἡ πρόκληση εἶναι μεγάλη. Καὶ ἡ ἀπόκριση προϋποθέτει μιὰν ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ στὴν ἐκπαίδευση, στὴ νοοτροπία, στὸν τρόπο ἐργασίας καὶ στὴν ἐπαγγελματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀρχιτέκτονα.

---

1. Marcel Lods: «Le problème: produire industriellement les bâtiments, dessiner le pays», Techniques et Architecture, Νοέμβριος 1957, σ. 68.
2. Βλ. Progressive Architecture, Μάϊος 1969.